

katerega začetki segajo v leto 291 pr. Kr., ko je bila Venusija ustanovljena kot latinska kolonija. O njeni ustanovitvi poroča Dionizij Halikarnaški; zgodila se je po zmagovitih vojaških odpravah Rima v Samniju, v območju treh večjih ljudstev, Daunijev, Samnitov in Lukanov, kjer je že prej obstajala manjša lokalna naselbina. Ime nosi po boginji Veneri (Venus), ki je prek Eneja veljala za trojansko zavetnico Rima; s tem so vodilne rimske družine želele hkrati poudariti svoje trojansko poreklo in tesne vezi z novim mestom. Dionizij poroča, da je bilo v Venusijo poslanih 20 000 kolonov, kar bi bilo, če pri številki ne gre za pomoto, precej več kot je bil to običaj za druge kolonije iz istega časa; povprečno število kolonistov je namreč znašalo od 2000 do 6000. Iz zgodnjega obdobja Venusije je znan ljudski tribun Kvint Ovij (*Ovius*), ki je bil, sodeč po imenu, z območja Oskov.

V času vojne s Hanibalom so Venusija in druge latinske kolonije, Lucerija, Brundizij in Kanosa, ostale na rimski strani, proti Rimu pa se je mesto obrnilo v času zavezniške vojne, ko so se zavezniška mesta borila za državljanske in druge pravice. Po vojni je tudi Venusija postala municipij. Morda je bila tedaj vpisana v volilno okrožje *Politia*, vsekakor pa je bilo okrožje njenih prebivalcev pozneje *Horatia*. Leta 43 pr. Kr. so triumvirji izbrali Venusijo skupaj z drugimi 17 mesti za naselitev veteranov iz svojih številnih legij, kajti mestno območje je lahko nudilo dovolj posestev veteranskim družinam, da so se lahko avtarkično preživljale. Tako je mesto postalo kolonija in se urbanistično popolnoma prenovilo. Obnovljeno je bilo obzidje, tlakovan forum, zgrajen še en javni trg, kar je potrjeno na napisu, ni pa še arheološko ugotovljeno, zgrajene so bile številne nove zgradbe.

Majhen, a zanimiv odstotek mestnega prebivalstva in prebivalstva z bližnjega podeželja nam je znan z napisov, ohranjen je celo odlomek popisa visokih mestnih uradnikov in lokalnega senata. V teku časa se je podeželje zelo spremenilo, saj so iz podeželskih enodružinskih vil, kakršne opisuje Katon, nastala večja posestva, ki so jih obdelovali sužnji. Nekatera so bila celo v lasti rimskih cesarjev in bogatih senatorskih družin, ki niso bile lokalnega porekla, na kar kažejo nagrobni napisi njihovih sužnjev in osvobojenec, ki so tam delali oz. skrbeli za njihove posesti. V poznorimskem času je Venusija ostala v provinci Apuliji. V mestu je živel veliko kristjanov, tudi grško govoreča manjšina, od 4. stoletja dalje pa še judovske družine, kar je razvidno iz napisov, ki niso le latinski (teh je seveda večina), temveč tudi grški in hebrejski. V 5. stoletju je bila na mestu nekdanjih velikih term postavljena cerkev Sv. trojice, ki je zrastle v pomemben cerkveni kompleks in je postala središče krščanske skupnosti in škofovski sedež. Prvi znani škof iz Venusije, Stephanus, je deloval proti koncu 5. stoletja. Zelo zanimivo in nenavadno je, da med napisi skoraj ni posvetil poganskim bogovom, celo donatorski napisi s cerkvenih mozaikov so bolj pogosti.

Iz mesta so znane nekatere senatorske družine, verjetno izvirajo iz Venusije *Salvii*, Gaj Salvij Kapiton je bil konzul leta 148. Skoraj gotovo so po poreklu iz mesta tudi *Satrii*, morda *Camillii*, druge družine pa so bile z mestom tesno povezane, tako *Pontii* iz bližnje Kanose, ki so bili v Venusiji patroni. Iz viteškega stanu (*ordo equester*) so iz mesta znani *Babullii* ter *Creperii*. Pomembne mestne družine so bili *Peducaei* in *Seppii*. Drugi zanimivi prebivalci mesta so ljudje, ki so opravljali različne bolj ali manj znane poklice. Tako je poleg zdravnikov in mesarjev dokumentiran izdelovalec zibelk in ženska, ki je z volno kot surovino oskrbovala proizvajalce volne in tiste, ki so jo potem izdelovali in iz nje izdelovali oblačila in odeje. Zanimiv je bil poklic *nomenclator*, ki danes ne obstaja in ga je opravljal največkrat suženj. Oznaka je izpeljana iz besede 'ime', *nomen*, naloga sužnja pa je bila, da je gospodarja, ki je imel v mestu ugleden položaj in je poznal veliko ljudi, opozarjal na njihova imena. Kadar je gospodar priredil sprejem, je urejal vrstni red pozdravljanja in sedežni

red gostov. Na napisih je dokumentiranih tudi nekaj imen, ki so ali zelo redka ali pa se pojavijo celo prvič, kot npr. družinska imena *Anniolenus*, *Campuleius*, *Avonius*, *Blaia*, *Oseius*, ali priimek (*cognomen*) *Stratacus*, ki je morda izpeljan iz grške besede za poveljnika vojske, *strategos*.

Določen odstotek napisov je iz poznorepublikanskega obdobja, kar je npr. v severni Italiji že precejšnja redkost. Ti napisi imajo med drugim značilno obliko črk, ki je podobna tudi obliki črk na naših redkih poznorepublikanskih napisih. Precej nagrobni napisov iz Venusije je ohranjenih na polkrožno zaobljenih pokrovi grobnic, tipičnih za Lukanijo, ki so bile v mestu očitno zelo priljubljene, medtem ko sicer med nagrobnimi spomeniki prevladujejo nagrobne plošče različnih oblik, nekaj je nagrobni oltarjev, le na enem nagrobniku je izklesan lep portret pokojne Vibuleje Kvinte z golobčkom v roki, mlade osvobojenke, ki ji ga je dala postaviti mati Regilla. Na enem nagrobniku je ohranjen napis brata in sestre, ki nosita različni družinski imeni, kar kaže, da sta bila očitno osvobojenca, čeprav na napisu to ni izrecno omenjeno.

Napisi iz Venusije nam govorijo o njenih prebivalcih, so neposredna priča rimske preteklosti mesta, v vsakem mestu so napisi nekoliko drugačni, del velikega epigrafskega mozaike, ki ga sestavljajo napisi iz celega imperija, ki vztrajno dopolnjujejo, v malenkostih pa tudi spreminjajo rimsko zgodovino v celoti.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Paul Corbier: *L'épigraphie latine*. Sedes, Paris 1998. 190 str.

Robert Matijašić: *Uvod u latinsku epigrafiju*. Filozofski fakultet u Puli, Pula 2002. 255 str.

Filozofska fakulteta v Puli je leta 2002 izdala knjigo Roberta Matijašića z naslovom *Uvod u latinsku epigrafiju*. Gre za zelo kvaliteten epigrafski priročnik, zato je prav, da ga podrobneje predstavim. Relativno novo je tudi delo s tega področja *L'épigraphie latine*, ki je izšlo leta 1998 pri založbi Sedes. Oba priročnika sta za študente bistvenega pomena, zato je potrebno opozoriti na njune kvalitete, morda tudi na pomanjkljivosti.

Vzemimo najprej pod drobnogled knjigo P. Corbierja! Razdelimo jo na tri dele: Analiza in sinteza, Dokumenti in metode ter Znaki in orodje. Najobsežnejši je prvi del, ki zajema dve tretjini celotnega dela; sestavlja ga osem poglavij, ki so oblikovana zelo sistematično in pregledno. Tematika poglavij in njihovi naslovi pa so po mojem mnenju izbrani manj posrečeno.

Uvodno poglavje prvega dela tega priročnika se ukvarja s problematiko izdajanja napisov; na tem mestu avtor takoj omeni pisavo, za katero pravi, da je področje paleografije, ter je ne obravnava posebej. V nadaljevanju opozori na težave pri branju napisov, ki izhajajo iz rabe velikega števila okrajšav. Same okrajšave sicer niso obravnavane natančneje, navede le nekaj najbolj pogostih primerov.

Sledi obravnava publikacij napisov, ki jo poda kronološko, od 9. st. naprej; omeni prve zbirke, največ prostora in časa upravičeno posveti *CIL-u* (*Corpus inscriptionum Latinarum*) in njegovemu ustanovitelju Theodorju Mommsenu, ki je leta 1863 začel s tem monumentalnim delom zbiranja in izdajanja latinskih napisov. Predstavljena je struktura te zbirke po zvezkih od prvega pa vse do zadnjega - osemnajstega. Omenjeno je tudi nepogrešljivo delo *ILS* (*Inscriptiones Latinae Selectae*) Henrika Dessaua; natančno predstavi revijo *L'année épigraphique*, ki vsako leto objavlja nove epigrafske najdbe. Naslednji razdelek je posvečen načelom izdajanja; pomembni so diakritični znaki, potrebni za transkripcijo teksta (oglati oklepaji, dvojni oklepaji, črtice ...). Posebej avtor podčrta vrednost dobre fotografije.

Vsako poglavje v knjigi se odlikuje po sistematični zasnovi; prva stran je namreč namenjena predstavitvi glavnih podpoglavij, kot zaključek je podana jedrnata sinteza obravnavane temati-

ke. V zadnjem razdelku vsakega poglavja avtor predstavi nekaj glavnih del s področja epigrafike; predlagana literatura je najnovejša, pomankljivost je le v tem, da navedbe niso pretirano številčne.

Drugo poglavje se ukvarja z nagrobnimi napisi, ki jih je med vsemi vrstami epigrafskih spomenikov največ. Seznanimo se s tipi nagrobnih spomenikov (sarkofag, stela, mavzolej ...), kar je v modernem študiju napisov vidik, ki ne sme biti zanemarjen. Avtor izpostavi dejstvo, da je ta faktor enakovreden drugim pri dataciji napisa. V nadaljevanju se Corbier ukvarja s strukturo besedila; katere formule so značilne za republikansko in katere za cesarsko obdobje (npr. D.M - *Dis Manibus*, Bogovom Manom, od Klavdija naprej). Corbier razdelja informacije o pokojnem, ki jih dobimo na napisih; dodaja primere, ki so opremljeni z diakritičnimi znaki in prevodom, pogrešamo fotografije. Sproti opozarja na provincialne posebnosti, pa tudi na dodatne indikatorje nagrobnih napisov (O.H.S.S - *ossa hic sita sunt* - tukaj ležijo kosti; O.T.B.Q - *ossa tibi bene quiescant* - tvoje kosti naj lepo počivajo; S.T.T.L - *sit tibi terra levis* - naj ti bo zemlja lahka ...).

Preostali del drugega poglavja govori o imenskih formulah rimskega državljanja, sužnja, osvobojenca ali peregrina (nedržavljan, tujci). V okviru tega razdelka razloži pojem filiacije (čigav sin oziroma hčerka je nekdo bil) in navajanje volilnega kroga (*tribus*). Za datacijo v povezavi s *tribus* je ključnega pomena uvedba odredbe *Constitutio Antoniana* iz leta 212 (cesar Karakala podeli vsem svobodnim prebivalcem Rimskega imperija državljanstvo), ko *tribus* nima več razloga za obstoj. V tabeli z literaturo manjka nekaj ključnih del s področja latinskih imen in onomastike (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen, 1904; O. Sallomies, *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*, Helsinki, 1987; A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz*, Bd. I-III, Leipzig 1896-1907; D. E. Evans, *Gaulish Personal Names. A Study of some Continental Celtic Formations*, Oxford 1967).

Tretje poglavje natančno razloži elemente cesarjevega imena, kaj je pri cesarju osebno (*praenomen*), kaj rodbinsko ime (*nomen gentile*) in kaj priimek (*cognomen*); kaj zaznamuje besedica božanski (*divus*), kdaj je filiacija pri cesarjih doktivna in kdaj realna. Poleg teh relativno splošnih podatkov nam avtor poda razlage specifičnih nazivov: Najboljši (*Optimus*), Največji (*Maximus*), Partski (*Parthicus*), Dačanski (*Dacicus*), ki so velikokrat povezani z vojaškimi osvojitvami. Predstavljeni so pojmi tribunska oblast (*tribunitia potestas*), konzul (*consul*), najvišji svečenik (*pontifex maximus*), oče domovine (*pater patriae*). Zaradi lažje razumljivosti so postavljeni v zgodovinski okvir; poseben razdelek avtor posveti obdobju po cesarjevi smrti (*divus* - božanski). Po smrti ga je lahko doletela tudi *damnatio memoriae* - izbris spomina nanj. Za zaključek poglavja so dodani še primeri, kjer so podčrtane izjeme prej navedenih pravil!

Sledijo tri poglavja, namenjena predstavitvi *cursus honorum* - poteka napredovanja oz. kariere (v senatorskem razredu, viteškem, v lokalni upravi). V knjigi z relativno skromnim obsegom je presenetljivo veliko strani posvečenih tej tematiki. Po moji oceni bi lahko bila predstavitev teh funkcij preprostejša in jasnejša.

Četrto poglavje najprej predstavi senatorski razred (*ordo senatorius*), nato rabo besedne zveze *clarissimus vir*, kasnejših *clarissimus puer* in *clarissima* (besedne zveze, ki so se uporabljale za predstavnike senatorskega razreda). Sledi senatorski *cursus honorum*, vstopne funkcije, magistrature (kvestor, edil, tribun, pretor, konzul). Pomemben vidik je razlaga postopka *adlectio* - sprejem v senatorski red.

Po podobnih načelih je grajeno poglavje, posvečeno viteški kariieri: uvodni del je obširna razlaga *ordo equestris* - viteškega reda. Nekaj besed je namenjenih vojaškemu služenju vitezov, nekaj njihovem sodniškemu udejstvovanju. Natančneje sta obravnavani najvišji viteški funkciji: prokurator in prefekt. Sledi zgodovinski pregled razvoja viteških služb v vojski, začenši s

Klavdijem in spremembami v času Flavijcev. Corbier se ustavi pri 3. st., kjer ugotavlja spremembe v obeh zgornjih razredih, in pri 4. st., kjer lahko opazimo njuno mešanje.

Zadnje poglavje iz tega niza je posvečeno karieram v mestih. Pisec nas v uvodnih vrsticah pouči, kaj lahko vzemo iz samega imena rimske kolonije oziroma municipija (npr. *Iulia Paterna Claudia*: *Iulia Paterna* skriva ime ustanovitelja kolonije - Cezar ali Avgust; *Claudia* - Klavdij priseli nove kolone). Pomembnejša je razlaga *ordo decurionum* (razred mestnih svetnikov) in dejanske municipalne kariere z glavnimi funkcijami. Posebej so poudarjeni kriteriji za izvolitev v *ordo decurionum*; kandidati so namreč morali ustrezati merilom cenzusa (premoženje), kar pa samo po sebi ni zadoščalo: pretehtana so bila še njihova moralno-ideološka prepričanja.

Sedmo poglavje obravnava napise religioznega značaja; začne s tistimi z enostavno zgradbo večinoma iz obdobja pozne republike. Dele napisa razdeli na bistvene, nepogrešljive in na dodatne, t. i. dopolnilne. Razdelitev je jasna, sistematična, osvetljena z značilnimi primeri. P. Corbier nas opozori na težave pri interpretaciji napisov, ki jih med drugim povzroča že samo bogastvo rimskega panteona. Dodatni dejavnik je *interpretatio Romana* (ob osvojitvi novih provinc so Rimljani dopuščali čaščenje prvotnih božanstev, božanstvo je dobilo ime ustreznega rimskega boga, ki mu je bilo dodano prvotno ime, primer na str. 100). V sklop kulturno-religioznih napisov sodijo tudi koledarji, saj so to dokumenti, ki označujejo religiozne praznike. Sledi razlaga koledarjev; žal manjka ilustracija konkretnega primera. Avtor nas opozori na različenost in raznovrstnost koledarjev v rimskem svetu, ki je velikokrat krajevno pogojena. Krajši razdelek v nadaljevanju je namenjen lokalnemu panteonu; kultom, ki so rimskega izvora, pa tudi drugim. Temu ogromnemu svetu božanstev je prostor skopo odmerjen. Problemsko je zastavljen še zadnji del poglavja, ki poudarja pomen teh napisov kot vir poznavanja prebivalcev brez državljanstva (peregrino prebivalstvo).

Ostaja še zadnje poglavje, posvečeno javnim dokumentom. Lahko bi rekli, da je ta enota najmanj homogena; sem avtor uvrsti miljnike, akte senata, cesarske odloke in vojaške diplome. Uvrstitev teh različnih dokumentov v isto poglavje je na prvi pogled nenavadna, a imajo skupno točko. Vsi so namreč produkt politike države oziroma cesarja. Najprej se avtor posveti miljniku, opiše njihovo obliko, kako se je le-ta s časom spreminjala, posebej obdela miljnike v Rimu. Opozori na njihov pomen, sploh če so najdeni *in situ* (na prvotnem mestu), saj lahko tako natančno določimo potek rimskih cest. V veliki meri pa so služili tudi kot instrument imperialne propagande; že sam pogled na titulature cesarjev na miljnikih drugega in tretjega stoletja je dovolj za spoznanje, da njihova funkcija še daleč ni bila več samo v merjenju oddaljenosti.

Akte senata avtor razdeli na koledar (*faste*) in sklepe senata (*senatus-consulta*), pri slednjih poudari tridelno zgradbo. Sledijo dokumenti cesarja, ki so natančno razvrščeni v *edicta* (edikti), *mandata* (naročila), *decreta* (sklepi), *epistulae* (pisma), *rescripta* (odloki).

V tem poglavju so poleg miljnikov zelo pomembne vojaške diplome, ki jih avtor odpravi površno, čeprav so izrednega pomena za poznavanje sestave in razporeditve vojske. Iz krajšega sestavka vzemo, kdo in kdaj je diplomu dobil in kaj je na njej zapisano. Kakor pri miljnikih tudi tukaj manjka slika za bolj plastično predstavitev!

Drugi del knjige (Dokumenti in metode) je izrednega pomena za vse bodoče epigrafike; na šestih konkretnih primerih nas Corbier popelje skozi problematiko metodološke obravnave vsakega posameznega napisa. Primeri so dopolnjeni s fotografijami, kar je dobrodošla sprememba. Pri objavi napisov moramo biti pozorni, da zadostimo najmanj štirim kriterijem izdajanja:

1. *Predstavitev* - opis spomenika, arheološko ozadje, kraj najdbe, material spomenika, mere;

2. *Prepis* - naj bo čimbolj natančen, opremljen z diakritičnimi znamenji;

3. *Prevod*;

4. *Komentar* - je odvisen od vsakega primera posebej (kar lepo ponazori avtorjev izbor napisov v tem drugem delu knjige). Opozorim lahko na nekaj splošnih faktorjev, ki jih je tako rekoč nujno pokomentirati: imena, datacija, vojaške funkcije; širši problemi, ki jih napis prinaša: konfrontacija z drugimi viri/napisi ...

Na zadnji primer (str. 163) je potrebno še posebej opozoriti, saj gre za prikaz rekonstrukcije nepopolno ohranjenega napisa. V praksi se nemalokrat zgodi, da imamo opravka s takšnimi primeri. Na osnovi enega samega primera v knjigi se tega ne moremo naučiti, sistematičen prikaz postopka v povezavi s pridobljenim znanjem pa je v veliko pomoč.

Zadnji del knjige je opremljen s koristnimi okrajšavami, sezname, indeksi in bibliografijo:

1. Okrajšave (osebna imena, 35 tribusov, zaključne formule na nagrobnih napisih, formule religioznih in municipalnih napisov) - ni jih veliko, a te, ki so, so razvrščene smiselno in pregledno;

2. Cesarji od prvega do četrtega stoletja (opremljeni z vsemi ključnimi imeni, naslovi, letnicami);

3. Senatorske funkcije in naslovi (cesarske province, ki jim načeluje *legatus Augusti pro praetore*);

4. Viteške funkcije in naslovi (provinke, ki jim načeluje *procurator* viteškega reda);

5. Legije (imena legij in njihove okrajšave, tudi po Dioklecijanovih reformah);

6. Bibliografija (publikacije do 19. stoletja; zbirke napisov, regionalne zbirke, priročniki, enciklopedije, knjige o pisavi) - glede priročnikov je nujno pripomniti, da nekaj bistvenih manjka: K. P. Almar, *Inscriptiones Latinae. Eine illustrierte Einführung in die lateinische Epigraphik*, Odense, 1990; E. Meyer, *Einführung in die Lateinische Epigraphik*, Darmstadt, 1973; A. E. Gordon, *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*, Los Angeles-London, 1983 ...

7. Seznam citiranih napisov;

8. Indeks - odpravljen na eni strani!

Na drugi strani imamo nov hrvaški priročnik, ki bo že zaradi samega jezika pri nas pogostejše v rabi. Njegova zasnova je popolnoma drugačna od francoskega.

Že sam uvod nam ponuja nekaj, kar smo v delu P. Corbierja pogrešali. Avtor začne s kratko in jasno definicijo latinske epigrafike, ki ji sledi navedba sorodnih ved (paleografija, papirologija, diplomatika, heraldika, sfragistika, genealogija, prozopografija, numizmatika). Te relacije so koristen napotek za delo z napisi. V zaključku uvoda je podana bibliografija, ki opozarja na literaturo s področja pomožnih zgodovinskih ved. Izbor zelo dobre in predvsem najnovejše literature se pojavi kot zaključek vsakega poglavja.

Začetno poglavje natančno opredeli epigrafiko in njen predmet preučevanja, govori o t. i. umetnosti klesanja, načinih in poteku priprave kamna, orodju ... Gre za zanimiv uvod na poljudnoznanstveni ravni, ki naj bi bralca pritegnil. Seznam literature tokrat zajema vse najbolj priznane epigrafske priročnike (tudi P. Corbierja, za katerega pravi, da je najnovejši). Posebej podčrta zgodnjekrščansko epigrafiko in dela, ki obravnavajo tehnično obdelavo napisa.

V nadaljevanju se avtor posveti natančnemu pregledu razvoja pisave s poudarkom na latinski. Ilustrativna predstavitev razvoja pisav je tabela na str. 17. Tematiko logično poveže s paleografijo in temu razdelku namenijo relativno veliko prostora.

Podobno velja za sledeče poglavje, kjer se Matijašič še podrobneje spusti v zgodovinski razvoj samega jezika, navaja prve latinske zapisane dokumente (*Fibula Praenestina*, *Lapis niger*, *Cista Ficoroni*). Avtor opozori še na ortografske posebnosti, značilnosti deklinacij in konjugacij, ki velikokrat pripomorejo k pravilnemu branju napisa. Str. 29 in 30

sta posvečeni izgovorjavi latinskega jezika; tradicionalni in klasični. Za samo epigrafiko je pomembnejši naslednji razdelek, ki govori o vrstah latinskih rimskodobnih pisav. Navede glavne tipe: majuskula, minuskula, kapitalis, kurziva. Posamezni tipi niso opremljeni s slikami, tako je predstava prepuščena naši domišljiji.

Poglavje Zgodovina epigrafike je tu zasnovano obsežneje kot v delu P. Corbierja. Začne s samimi začetki v srednjem veku, upravičeno se izčrpneje posveti humanizmu, navaja zbirke prvih ljubiteljskih zbirateljev antičnih pisnih ostankov. Del pozornosti nameni rodni Hrvaški in tamkajšnjim učenjakom. Zbirko *CIL* razdeli natančno po zvezkih in suplementih, predstavi pa tudi njenega začetnika Mommsena. Opiše še druge zbirke (tudi tiste, ki se ukvarjajo s prostorom bivše Jugoslavije). Bibliografija je obširna; posebno opozorilo si zasluži navedba internetnih epigrafskih naslovov; zabeleži tudi dve računalniški bazi napisov: heidelberško in frankfurtsko. Zdaj lahko dodamo še rimsko, ki je takrat javno še ni bilo.

S tem smo prišli do epigrafike v ožjem pomenu besede, do uporabne epigrafike. Temelji latinske epigrafike so jasno predstavljene v sledečem razdelku. Avtor posebej poudarja pomen avtopsije, fotografije, reprodukcije teksta. Kakor v francoskem priročniku tudi tukaj ni fotografij, ki pa jih Matijašič uspešno nadomesti s skicami.

V primerjavi s francoskim priročnikom so diakritični znaki opisani bolj jasno, podkrepljeni s primerom in strokovno razlago. Nekaj besed avtor nameni interpunkciji, osnovnim značilnostim ločevanja besed in posameznim oblikam le-tega.

Matijašič veliko bolj sistematično razdeli napise na tri velike dele:

a) Tituli - nagrobni napisi, posvetilni, počastitveni, gradbeni in cesarski napisi ter miljniki;

b) Acta - napisi dokumentarne narave, zakonski odloki, klesani v kamen ali bron; odloki, ki so jih sprejemali cesar, senat, mestni sveti ..., koledarji, vojaške diplome, anali, fasti;

c) Instrumentum - napisi različnega značaja na predmetih vsakodnevne rabe.

Sledi obsežno poglavje, ki se ukvarja z rimskim imenoslovjem (onomastiko). Avtor opozori na dejstvo, da poznamo rimsko onomastiko predvsem iz napisov, da je torej še kako pomembno poznati različne imenske formule. Vsi trije deli imena rimskega svobodnega državljanca so razloženi jasno; izpisanih je 18 najpogostejše rabljenih osebnih imen (*praenomen*); rodbinsko ime (*nomen gentile*) je označevalo glavne rimske rodbine. Priimek (*cognomen*) razdeli po geografskem izvoru, po fizičnih in psihičnih značilnostih, etničnem poreklu ... Omeni tudi posebno kategorijo imena: *signum (supernomen)* - vzdevek v pravem pomenu besede. V sklopu obravnave imena sodi tudi razlaga filiacije in pojma *tribus* ter porekla (*origo*) na katerem mestu stoji, kaj izraža, s katerimi besedami je izražen (*domo* - doma, *natione* - po rodu, *civis* - državljan). V primerjavi s Corbierjem Matijašič posveti več pozornosti imenskemu obrazcu žensk, sužnjev in osvobodencev.

Na naslednjih 15 straneh obravnava nagrobne napise, po logičnem zgodovinsko kronološkem redu, od najpreprostejših do tistih najbolj dodelanih, od tistih z najmanj podatki do tistih, ki so že skoraj baročno okrašeni. Predstavljeni so značilni primeri, najpomembnejše okrajšave, ki jih razlaga na konkretnih primerih. Sproti opozarja na časovno umeščenost posameznih zaključnih formul in okrajšav. Zaključne formule napisov še dodatno izstopajo, saj je mogoče napis po njih že na prvi pogled identificirati kot nagrobni (*H.M.H.N.S - hoc monumentum heredem non sequetur* - ta spomenik naj ne prehaja na dediča; O.T.B.Q; S.T.T.L ...). Na tem mestu se srečamo še z nagrobnimi napisi v verzih (t. i. *carmina epigrafica*); v kratkem ekskurzu nas pisec popelje v svet latinske metrike in poda dva primera napisa v verzih.

Sledi obravnava votivnih napisov, ki nas uvede v rimski panteon z glavnimi bogovi, kult, svečeniki, lokalnimi religioznimi pojavi. Paleta glavnih okrajšav in formul nas ponovno uči ločevanja

te vrste napisov od katere druge (EX V. - *ex voto* - po zaobljubi; V.S.L.M. - *votum solvit libens merito* - zaobljubo izpolnil rad in po pravici; I.O.M. - *Iovi Optimo Maximo* - Jupitru najboljšemu in največjemu; D.I.M. - *deo invicto Mithrae* - nepremagljivemu bogu Mitri ...). Kakor v Corbierjevi knjigi je tudi tukaj razložena *interpretatio Romana*.

Kot posebno kategorijo Matijašič predstavi vojaške napise, kjer obdela osnovne pojme rimskega vojaškega sistema (*legio* - legija, *centuria* - stotnja, *centurio* - stotnik, *turma* - četa, *manipulum* - manipel, *primipilus* - najvišji stotnik, *tribunus militum* - vojaški tribun, *quaestor* - kvestor, *legatus* - legat), ki so nujno orodje branja vojaških napisov. Navede imena legij in kohort, predstavi pa še nekatere druge pojme z vojaškega področja (*honestia missio* - časten odpust iz vojaške službe, *veteranus* - odsluženi vojak, *classis* - ladjeve, *cornicularius* - podčastnik, *explorator* - oglednik, *frumentarius* - preskrbovalec živeža ...).

Naslednje poglavje obravnava počastitvene napise po že ustaljenih principih. V sklopu tega razdelka avtor razloži *cursus honorum*, a to stori manj zapleteno. Poučimo se lahko o glavnih funkcijah, njih okrajšavah in posebnostih v posameznem rangi. Ne ustavlja se pri verskih funkcijah niti pri lokalnih. Matijašič je na to mesto uvrstil tudi cesarsko titulacijo - vse dele cesarjevega imena. Opozori na drugo stoletje, ko so si cesarji dodajali vedno več imenskih atributov, začenši s Trajanom (*Germanicus, Dacicus, Parthicus, Optimus* ...). Za 3. st. opozori na pridevka: pobožen (*pius*) in srečen (*felix*), katerima se kasneje dodaja še nepremagljiv (*invictus*). Od sredine 3. st. naprej se za cesarja uveljavlja še častni naziv naš gospod (*dominus noster*). Od tukaj logično izpelje prehod na *damnatio memoriae*.

Gradbeni napisi (na templjih, gledališčih, mestnih vratih, slavolokih, mostovih, vodovodih ...) so večinoma počastitveni napisi. Predstavi splošno zgradbo teh napisov, besede, ki se na njih največkrat pojavljajo, ter njihove okrajšave. Na njih se pogosto nahajajo navedbe denarja, zato avtor ne zamudi priložnosti za krajši ekskurz na to temo. V okviru tega poglavja so obravnavani tudi miljniki; za nekaj trenutkov se avtor ustavi pri samih cestah in njihovi gradnji, nato preide na enostavnejše primerke te vrste, takoj za tem pa tudi na tiste, opremljene s kompleksnejšimi napisi, ki jih razloži na osnovi konkretnih primerov, s pomočjo katerih ponazorijo njihove glavne značilnosti.

Manj truda Matijašič nameni epigrafskim spomenikom pravne narave. Njegovo odločitev bi lahko razložili z dejstvom, da so ti napisi manj pogosti. Avtor nas kratko in jedrnatou pouči o značaju zakonov (*leges*), sklepov (*decreta*), ediktov (*edicta*), razsodb (*sententiae*), odlokov (*rescripta*). Podrobneje obravnava vojaške diplome, na njihov pomen sem opozorila že pri prvem

priročniku, in koledarje. Vojaška diploma, ki je bila nedavno najdena v Savi, je ilustrativen primer.

Zadnja kategorija napisov, ki jo lahko označimo s skupnim pojmom: *instrumentum* (napisi na predmetih vsakodnevne rabe), zajema zadnje pravo poglavje knjige. Seznanimo se s samo definicijo, opisom, primeri, specifičnostjo, predmeti, na katerih se ti napisi najdejo. Nemalo pozornosti je namenjene barvnim napisom na keramiki ali zidu (*tituli picti*) na eni strani in grafitom na drugi.

V zaključku Matijašič problemsko zastavi naloge epigrafike, jo še enkrat poveže z drugimi sorodnimi vedami ter poudari pomen napisov za spoznavanje antičnega gospodarstva, navad, prebivalstva, vojske ...

Kakor v vseh epigrafskih priročnikih sledi tudi tukaj še del, ki je opremljen z raznimi seznammi, tabelami, indeksi. Če hrvaškega primerjam s francoskim, je to koristno orodje tukaj zastopano obsežneje in natančneje. Seznam okrajšav obsega najpogostejše kratice (nikakor se sicer ne more primerjati s spisom v starem priročniku R. Cagnata); kronološki popis konzulov od 509 pr. Kr. do 541 po Kr. in seznam diktatorjev od 509 pr. Kr. do 44 pr. Kr. se zdita manj potrebna. Splošnoinformativnega značaja je popis rimskih kraljev. Drugače pa moramo vrednotiti spisek rimskih cesarjev od Avgusta naprej, ki je opremljen s cesarjevo uradno titulacijo in leti vladanja. Od leta 395 naprej so cesarji razdeljeni na vzhodne in zahodne. Zanimive so tudi opombe, ki povedo, kdaj so bili cesarji proglašeni za božanske (*divus*). Sledi še tablica rimskega koledarja, ki smo jo prej pogrešali. V okviru bibliografije je treba poudariti splošne priročnike epigrafike, kjer je mogoče najti vse pomembne strokovne prispevke. Poseben sklop sestavljajo zbirke napisov od 16. stoletja naprej, dela revalnega značaja ter priročniki sekundarnega pomena (onomastika, vojska, ceste, prozopografija ...); zadnji razdelek bibliografije je posvečen epigrafiki na Hrvaškem.

Preostaja samo še, da pod tema dvema epigrafskima deloma potegnem črto. Predstavila sem najnovejša priročnika za epigrafiko, ki sta oba po obsegu racionalno omejena. Delo Roberta Matijašiča je po mojem mnenju primerno predvsem za študente, ki se šele uvajajo v "umetnost" epigrafike, saj avtor od bralca ne pričakuje ogromnega predznanja, pač pa nasprotno veliko obrobni stvari razlaga sproti. Na drugi strani se Paul Corbier manj obremenjuje z osnovami, več časa posveča kompleksnejšim problemom. Idealna varianta bi bila uporaba obeh hkrati, pa morda še kakšnega starejšega, katerega vrednost ostaja kljub zobu časa nedotaknjena (R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris 1914; I. Calabi-Limentani, *Epigrafia Latina*, Milano, Varese 1968 ...).

Julijana VIŠOČNIK

Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

V prejšnjih dveh številkah *Arheološkega vestnika* (53, 2002, in 54, 2003) so izšli kratki prikazi slovenskih arheoloških monografij, ki so bile objavljene v letih 1995-2002, v zadnji številki (54, 2003) pa je bila napovedana tudi predstavitev pomembnih prispevkov slovenskih arheologov, ki so jih objavili doma in v tujini.

V pričujočem zvezku *Arheološkega vestnika* sta se ti rubriki strnili v eno, ki smo jo poimenovali Bibliographia archaeologica Slovenica selecta. Njen namen je omogočiti sproten pregled arheološke literature slovenskih avtorjev in izbor objav v tujem tisku, ki obravnava slovenski prostor in gradivo. V tej številki *Arheološkega vestnika* zajema obdobje med leti 2000 in 2003, sestavljali pa jo bodo štirje deli. Prvi predstavlja objave slovenskih avtorjev v tujem tisku, drugi zajema objave tujih avtorjev, ki so relevantne za slovensko ozemlje in gradivo, tretji pa predstavlja dela slovenskih avtorjev, objavljena v slovenskem tisku, pri čemer so izvzete osnovne arheološke publikacije (*Arheološki vestnik, Arheo, Varstvo spomenikov, Documenta Praehistorica, Annales*). Zadnji, četrti del, je nadaljevanje predstavitev novih slovenskih arheoloških monografij v obliki kratkih prikazov in recenzij za leto 2003 in prejšnja leta, če jih ni bilo mogoče objaviti v prejšnji številki *Arheološkega vestnika*.

In the latest two volumes of *Arheološki vestnik* (53, 2002 and 54, 2003) short reviews of Slovenian archaeological monographs (1995-2002) were published, and in the latest volume (54, 2003) a presentation was announced of important contributions by Slovenian archaeologists published in Slovenia and abroad.